

Рецензия

**на д.и.н. Теодоричка Готовска-Хенце, доцент в Института за
исторически изследвания – БАН
за монографията на Стоян Димитров Стоянов
„Българо-полски политически отношения 1945-1989”**

Предлаганият дисертационен труд е написан под научното ръководство на доц. Маринова-Христиди в катедрата по История на България - Съвременна българска история. Той се базира на публикувани и непубликувани архивни материали (от фондовете на ЦДА, Министерството на Външните работи и Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към ДС), като представя и анализира българо-полските връзки в контекста на Източния блок. Нека отбележа мимоходом, че благодарение на дългогодишната дейност на българо-полската историческа комисия, в Института за Исторически изследвания е систематизирана богата база от документи за разглеждания период.

Стоянов не се отправя на неизвестна изследователска мисия. Благодарение на редица наши учени (Искра Баева, Евгения Калинова, Илияна Марчева, Любомир Огнянов, Наталия Христова и др.) основните моменти от най-новата история на България и на Полша са професионално осветлени, така че за дисертанта остава задачата само да очертае „логистиката“ на събитията. Архивната информация и изследванията на тези автори са сериозните опорни точки, върху които той гради своето изследване, за което използва и доста полски автори, както и англоезична литература.

Темата дава възможност за проследяване на двустранните отношения за целия период на социализма и наред с това илюстрира различията, които

двете страни демонстрират в рамките на общата си принадлежност към една и съща общественно-политическа система (в амплитудата „най-верния съветски сателит” и „ужасното дете на Източния блок”). Същевременно, изложението проследява динамиката на двустранните отношения през разглеждания период и на фона на промените в международната обстановка и в вътрешната и външната политика на двете страни.

Монографията се състои от Увод, Въведение, четири глави (обособени хронологически, но и в тематичен план), заключение и списък на източниците (333 страници), към които са приложени документални снимки от български ежедневници. Основните цели, хронологическите рамки и прегледа на основните колективни и индивидуални изследвания са ясно посочени още в уводната част на труда.

Изходните позиции на двете страни са доста различни и те се предопределят преди всичко от участието им във Втората световна война. Затова считам за уместно, че в първа глава систематизирано е направен преглед на основните моменти от развоя на световния конфликт, като се подчертава по-драматичната съдба на поляците. Правилно е оценен периодът на „народната демокрация” като подготвителен период за установяване на еднопартийно управление, както и предопределението на България и Полша да станат част от Съветския блок. Още през 1944 г. е възстановено Българо-полското дружество (действащо до 1951 г.), интересен детайл предлага включването на българите и на поляците в следвоенното славянско движение и във Всеславянския конгрес в Белград през декември 1946 г. В изложението се подчертава значението на Парижката мирна конференция за бъдещето на България, подкрепата на Славянския блок и на първо място активната позиция на Полша в защита на победена България. (с. 43).

С подписването на мирните договори започва и преходът към установяване на еднопартиен режим, който се развива по аналогична схема

и в двете страни, въпреки че както констатира дисертантът, за разлика от БКП, която е изградила широка организационна структура още от времето на войната, в отделни райони ПРП не разполага със свои структури, а в други – и с членски състав (с. 55-56). В крайна сметка обаче общественото-политическият резултат е един и същ – установяването на държавен социализъм от съветски тип. Добре са обосновани както теоретическите предпоставки за този курс, така и международните фактори, довели до налагането му. Въз основа на български архивни източници се реконструира и българското участие на съвещанието в Шкларска Поремба през септември 1947 г. През 1948 г. е подписан и първият следвоенен Договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ.

Полша и България са също сред съучредителите на СИВ през 1949 г. и двустранното сътрудничество, скрепено с договора, се разширява в многостранно в рамките на социалистическата общност. В същото време във вътрешнополитически план и в двете страни се провеждат чистки срещу „врага с партиен билет”.

Първа глава разглежда и периода на десталинизация, който в двете страни има сходно съдържание, но и специфики. Основателно е наблюдението, че в България персоналните промени в партийното ръководство не се отразяват драматично върху цялостната политика (с. 90). В Полша обаче на преден план излизат икономическите диспропорции и негативните обществени настроения, които изострят вътрешнополитическата обстановка. Още през 1956 г. са регистрирани първите стачки и работнически бунтове в Познан. Реабилитацията на Владислав Гомулка и избирането му за първи секретар на ПОРП символизира желанието за скъсване с методите на сталинизма. Изводът от анализа на събитията през първото следвоенно десетилетие се налага от само себе си: Полша и България се развиват като верни членове на Източния блок, след 1956 г. обаче вътрешнополитическите специфики се

увеличават (с. 109). Различен е подходът към кооперирането на земята, към църквата, за разлика от България антируските и антисъветски настроения в Полша стават все по-очевидни.

Втора глава разглежда периода в развитието на двете страни, белязан от възхода на партийните лидери Тодор Живков и Владислав Гомулка. Първата им среща е в София през 1958 г. и още на нея се очертават различните позиции на София и Варшава по отношение на ръководната роля на СССР. Позициите на двамата лидери се обуславят от различните обществени нагласи в двете страни. В комплекса на двустранните отношения след 1963 г. особено място заема македонският въпрос. Живков ревизира следвоенната политика на БКП в Пиринска Македония и показва, че е решен да се противопоставя на фалшификациите в историята, но променената българска позиция среща трудности при налагането си в полските среди, където вече е въприета югославската гледна точка. В продължение на години българското посолство във Варшава се ангажира и с популяризация на българската позиция по този въпрос, но Варшава по същество не променя специалните си отношения с Белград.

Основателно е наблюдението, че за разлика от България, където управлението на Живков успява да „опитоми” и контролира културните кръгове, в Полша интелигенцията и студентите са генератор на дисидентски настроения и на протестите от 1968 г. В дисертацията е представена и културната политика на „отваряне”, провеждана от Людмила Живкова, но не е изяснен нейният вътрешнополитически курс към привличането на интелектуалци от непролетарски произход. Това определено формира различни от съществуващите в Полша интелигентски нагласи и става една от причините, поради които дисидентското движение в България се появява много по-късно.

Трета глава анализира кризисните събития в Полша през 70-те години, като поставя акцента върху икономическите трудности, които страната изпитва. Стоянов правилно посочва основната причина – възможностите на екстензивната икономика са на изчерпване – но констатацията му, че „докато населението на останалите сателити е склонно да се примири, при поляците нещата стоят по по-различен начин” (с. 175) не е прецизно диференцирана. След потъпкването на Пражката пролет напр. режимът на Хусак предприема различни мерки за повишаване на материалното състояние на населението. Подобряване на жизненото равнище се забелязва и в други социалистически страни („гулашовият социализъм”). Полската икономическа и социална криза е резултат на многобройни фактори и ролята на управленския също не е за подценяване. Неслучайно първите искания на работническите протести в Гданск са за намаляване на цените на някои хранителни продукти, но и за персонални промени в ръководството на ПОРП. В крайна сметка така и става – Гомулка е сменен и първи секретар на ПОРП става Едвард Герек. Малко по-късно са възстановени и старите цени и са заделени 25 млрд. злоти за заплатите и пенсиите и за общо повишаване на жизненото равнище. Опитът на новото партийно ръководство за модернизация чрез заемане на кредити и „отваряне” на Запад също е управленческо решение, което се оказва капан, който подготвя следващата полска икономическа криза. Поредното повишаване на цените логически води до поредните работнически бунтове. През 1976 г. правителство е принудено да отстъпи, като същевременно предприема и репресивни мерки към стачкуващите.

Икономическите искания остават основен мотив и в протестите през 1980 г. – и в този случай позицията на правителството е колеблива и непоследователна. Този път наред с икономическите искания се поставят и политически, първото от които е за формирането на независим работнически профсъюз. В крайна сметка ЦК на ПОРП приема всичките

21 искания на стачниците. Дните на Е. Герек в управлението на страната са преброени – на следващата година държавното кормило поема Войчех Ярузелски.

Считам за принос на дисертанта използването на материали от Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към ДС за реконструиране на отзвука на полските събития и създаването на „Солидарност” в различните български среди.

Четвърта глава отразява и други важни събития от периода на втората студена война, като атентатът срещу папата (т.нар. „българската следа”) и „възродителният процес”. Опитите на София да получи пълната подкрепа за вътрешната си политика от съюзниците си от Източния блок не се увенчават с успех и Полша е една от страните, които очевидно се дистанцират от София.

Идването на власт на М. Горбачов означава и основно предефиниране на отношенията със сателитите. Стоянов илюстрира какво означава за България това в икономически смисъл и правилно представя политическата дилема, пред която е изправен Т. Живков. По същото време вътрешнополитическата и икономическата криза в Полша се изостря. Възобновяват се и работническите протести, като новите искания са за легализиране на профсъюза. През февруари 1989 г. Полша става първата социалистическа държава, в която представители на правителството и опозицията провеждат разговори на „Кръгла маса”. Пътят към легализирането на многопартийната система е открит. По същото време в България тече акцията по „Голямата екскурзия” на българските турци, вътрешно- и външнополитическата ситуация на страната се влошава. През 1988 г. се появяват и първите дисидентски организации. Обоснована е констатацията, че най-негативно влияние върху позициите на Живков играе отношението на Москва. Вътрешнопартийният преврат в България се

извършва в контекста на по-широки политически промени като падането на Берлинската стена и „Нежната революция” в Чехословакия.

Заключението вярно резюмира основните изводи, формирани в отделните глави.

Бележки и препоръки

На с. 76-78 няколкократно са използвани два термина: Договор за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ и Договор за дружба, сътрудничество и взаимна помощ – вторият вариант се е наложил за българска употреба.

От българската преса последователно се използва в. „Отечествен фронт”, не е ясно защо не се използва информация от партийния орган „Работническо дело”.

Трябва да се отдели повече внимание на договореностите от Хелзинския финален документ и особено да се изясни т.нар. „трета кошница”, защото на тези договорености се позовават дисидентите в Източна Европа.

В заключение. Като се има предвид, че се отнася до научно-образователна степен, считам, че поставената от дисертанта изследователска задача е успешно изпълнена. Гласувам със „за“ за присъждането на на Стоян Стоянов научната и образователна степен „доктор”.

София, 2 май 2022

доц. дин Т. Готовска-Хенце